

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY STATISTIKA QO‘MITASI
KADRLAR MALAKASINI OSHIRISH VA STATISTIK TADQIQOTLAR
INSTITUTI**

Qo‘lyozma huquqida
UDK: 330.115:334.75(575.1)

ANORBOYEVA BAXTIJAMOL DANIYAR QIZI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MEVA-SABZAVOTCHILIKKA
IXTISOSLASHGAN FERMER XO‘JALIKLARI IQTISODIY
FAOLIYATINING STATISTIK BAHOLASH USLUBIYOTINI
TAKOMILLASHTIRISH**

08.00.06 — “Ekonometrika va statistika” ixtisosligi

Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan

DISSERTATSIYA

Ilmiy maslahatchi:
A.J.Siddiqov i.f.d., professor

TOSHKENT - 2026

MUNDARIJA

KIRISH.....	4
I BOB. MEVA-SABZAVOTCHILIKKA IXTISOSLASHGAN FERMER XO‘JALIKLARI FAOLIYATINI STATISTIK TADQIQ ETISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI.....	16
§ 1.1. Meva-sabzavotchilik ixtisoslashgan fermer xo‘jaliklari ishlab chiqarish samaradorligini statistik tadqiq etishning uslubiy asoslari	16
§ 1.2. Meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo‘jaliklarining ishlab chiqarish samaradorligiga ta’sir qiluvchi omillarni statistik baholash	32
§ 1.3. O‘zbekistonda meva-sabzavotchilik sohasining rivojlanishini iqtisodiy-statistik tahlili	43
Birinchi bob bo‘yicha xulosa	51
II BOB: O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MEVA-SABZAVOTCHILIKKA IXTISOSLASHGAN FERMER XO‘JALIKLARI FAOLIYATINI DAVLAT TOMONIDAN QO‘LLAB QUVVATLASH VA ULARDAGI IQTISODIY MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI	53
§ 2.1. Meva-sabzavotchilik mahsulotlari yetishtirishni davlat tomonidan qo‘llab quvvatlash va innovatsion rivojlanish jarayonlarini statistik baholash	53
§ 2.2. Meva-sabzavot va uzum mahsulotlari sifatiga ta’sir etuvchi omillarni statistik usullarda baholash	63
§ 2.3. Meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy samaradorligini baholash	80
Ikkinchi bob bo‘yicha xulosa	91
III BOB: O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MEVA-SABZAVOTCHILIKKA IXTISOSLASHGAN FERMER XO‘JALIKLARI FAOLIYATINI HOZIRGI HOLATI VA UNDAGI ASOSIY TENDENSIYALARNI IQTISODIY-STATISTIK TAHLILI.....	93
§ 3.1. O‘zbekiston Respublikasida meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo‘jaliklari faoliyatini iqtisodiy-statistik tahlili	93
§ 3.2. Meva-sabzavotchilik mahsulotlari yetishtirishga ta’sir etuvchi omillarning statistik usullardagi tahlili	104
§ 3.3. Meva-sabzavot mahsulotlari eksportining iqtisodiy-statistik tahlili.....	121
Uchinchi bob bo‘yicha xulosa.....	138

IV BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA MEVA-SABZAVOT VA UZUM MAHSULOTLARI YETISHTIRISHNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI.....	141
§ 4.1. O‘zbekiston Respublikasida meva-sabzavot va uzum mahsulotlari quyi majmuasini yanada rivojlantirish istiqbollari.....	141
§ 4.2. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasini statistik usullarda tahlil qilishni takomillashtirish.....	160
§ 4.3. O‘zbekiston Respublikasida meva-sabzavot va uzum mahsulotlari majmuasining tashqi iqtisodiy aloqalarini rivojlantirish yo‘nalishlari	177
§ 4.4. O‘zbekiston Respublikasida meva-sabzavot va uzum mahsulotlari yetishtirish tendensiyalarini ekonometrik modellarini tuzish va prognozlash ..	194
To‘rtinchi bob bo‘yicha xulosa	213
XULOSA.....	215
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	221
ILOVALAR.....	234

KIRISH

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Globallashuv sharoitida jahon iqtisodiyotida bugungi kunda meva-sabzavotchilik tarmog‘i aholining oziq-ovqat bilan ta’minlashda, qayta ishlash sanoatida jarayonida xomashyoni muntazam ravishda yetkazishda hamda eksportni kengaytirishda strategik ahamiyat kasb etmoqda. Rasmiy statistik ma’lumotlar so‘nggi yigirma yil ichida qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga bo‘lgan talabning yiliga o‘rtacha 5–7 foizga o‘sib borayotganini ko‘rsatadi.¹ Rivojlangan mamlakatlarda, xususan, Yevropa Ittifoqi, AQSh, Isroil va Yaponiyada ushbu yo‘nalishda fermer xo‘jaliklarini iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash, tarmoq samaradorligini oshirish, ilg‘or texnologiyalarni joriy etish va sohani kompleks rivojlantirish bo‘yicha keng qo‘llanma vazifasini bajarmoqda. Ular amaliyotida iqtisodiy-statistik tadqiqotlar asosida maxsus dasturlar ishlab chiqish, tarmoq boshqaruv tizimini takomillashtirish va meva-sabzavotchilik klasterlari faoliyatini modernizatsiya qilish orqali yuqori natijalarga erishilgan.

So‘nggi yillarda jahonda yuzaga kelgan oziq-ovqat xavfsizligi bilan bog‘liq masalalarni o‘rganish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Tadqiqotlarda qishloq xo‘jaligi, xususan, meva-sabzavotchilik sohasini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Lekin jahon miqyosida meva-sabzavotchilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining oshishi aholi soni va ularning talablari o‘shishidan orqada qolayotganligi mazkur masala o‘z ilmiy yechimini topa olmayotganligini ko‘rsatadi. Shu bois meva-sabzavotchilik mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish, uning samaradorligini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni fermer xo‘jaliklarida joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari sohaning raqobatbardoshligini oshirishda iqtisodiy va statistik tadqiqotlarni olib borish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

O‘zbekistonda meva-sabzavotchilik sohasi aholining qishloq xo‘jalik mahsulotlariga bo‘lgan talablarini ta’minlash bilan birga, mamlakat eksport salohiyatini oshirishga xizmat qilib, o‘tgan yillar davomida sohaga ixtisoslashgan

¹http://www.uz.undp.org/content/dam/uzbekistan/docs/Publications/economicgovernance/Improving_Productive_and_Export_Potential/un_uzb_Improving_Productive_%20and_Export%20Potential.pdf

fermer xo‘jaliklari faoliyatini rag‘batlantirish va rivojlantirish masalalariga alohida e‘tibor berilmoqda. Xususan, Yangi O‘zbekistonning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan rivojlanish strategiyasida qishloq xo‘jaligi samaradorligini tubdan oshirish va uni diversifikatsiya qilish orqali milliy iqtisodiyotni rivojlantirish asosiy vazifalardan biri sifatida ko‘rsatilgan. Bu borada agrar sohani rivojlantirish, klaster tizimini joriy qilish orqali qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, soha xavfsizligini ta‘minlash vazifalari belgilangan. Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish orqali “aholi farovonligini ta‘minlash, xususan, qishloq joylarda istiqomat qiluvchi fermerlarni daromadini 2 barobar oshirish va sohaning o‘sish darajasini yiliga 5 foizga yetkazish”² kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Belgilangan vazifalarni amalga oshirishda sohadagi tendensiyalarni statistik usullar orqali tahlil qilish, jarayonga ta‘sir etuvchi omillarni o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Chuqur tahlil orqali tarmoqning istiqboldagi ko‘rsatkichlarini aniqlashda o‘rta muddatga belgilangan prognoz ko‘rsatkichlarini belgilash va strategiyasini ishlab chiqish talab etiladi. Shu munosabat bilan, ilmiy taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish va shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, qishloq xo‘jaligi sohasida Respublika hududlarida faoliyati yo‘lga qo‘yilgan mevasabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo‘jaliklari faoliyatini statistik jihatdan chuqur tahlil qilish va ularning rivojlanishiga ta‘sir etuvchi omillarni ekonometrik usullar orqali aniqlash hamda amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish talab etilmoqda. Bu esa o‘z navbatida, ushbu mavzuning ilmiy jihatdan dolzarbligini belgilaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi PF-16-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi, 2024-yil 21-fevraldagi PF-37-son “O‘zbekiston-2030” strategiyasini “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash yili Davlat dasturi to‘g‘risida”gi, 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi, 2019-yil 23-oktyabrdagi PF-5853-son “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.Lex.uz.

mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonlari, 2022-yil 7-iyundagi PQ-273-son "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasida belgilangan vazifalar ijrosini samarali tashkil etishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 26-fevraldagi 104-son "Qishloq xo'jaligi sohasida statistik ma'lumotlar bazasini kengaytirish va takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori va ushbu sohadagi boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo'nalishlariga bog'liqligi. Tadqiqot ishi respublika fan va texnologiyalar rivojlanishining I. "Demokratik va huquqiy jamiyatni ma'naviy-axloqiy hamda madaniy-ma'rifiy rivojlantirish, innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish" ustuvor yo'nalishiga muvofiq bajarilgan.

Dissertatsiya mavzusi bo'yicha xorijiy ilmiy-tadqiqotlar sharhi³. Qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan tarmoq korxonalari faoliyatini statistik jihatdan tadqiq qilish, samarali boshqaruv tizimini joriy qilish, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirishda ekonometrik modellar orqali tahlil qilish va jarayonni optimallashtirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar jahonning yetakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalari, jumladan, Stenford University, Princeton University, Harvard University (AQSh), Cambridge University (Buyuk Britaniya), Universidad de Las Palmas de Gran Canaria (Ispaniya), University of Munster (Germaniya), Korea Development Institute (Janubiy Koreya), Tailors University (Malayziya), Gazi University (Turkiya), G.V.Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Farg'ona davlat universitetida olib borilmoqda.

³Dissertatsiya mavzusi bo'yicha xorijiy ilmiy-tadqiqotlar sharhi Stenford University, Princeton University (AQSH), Harvard University (AQSH), Cambridge University (Buyuk Britaniya), Universidad de Las Palmas de Gran Canaria (Ispaniya), Korea Development Institute (Janubiy Koreya), Gazi University (Turkiya), G.V.Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti (Rossiya) va Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti veb-sahifalari va boshqa manbalar asosida yoritilgan.

Qishloq xo'jaligi sohasiga innovatsiyalarni joriy qilish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida bugungi kunda, qator, jumladan, quyidagi ilmiy natijalar olingan: agrar sektorning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirishning tashkiliy-mexanizmi ishlab chiqilgan, qishloq xo'jaligi korxonalari faoliyat yuritish samaradorligini zamonaviy statistik usullarda integral baholash uslubi takomillashtirilgan, tizim boshqaruvini optimallashtirish uchun zarur tashkiliy o'zgarishlarning ta'siri ekonometrik usullarda baholangan (Stenford University, Princeton University, AQSH; Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, Ispaniya; University of Munster, Germaniya); butunjahon standartlarni joriy qilish orqali qishloq xo'jaligi sohasida tizimli ishlarni yo'lga qo'yish, iste'molchilarning qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talablarini qondirish jihatlari asoslangan (Korea Development Institute, Janubiy Koreya); qishloq xo'jaligi tarmog'idagi jami daromadlar va YAIM hajmining o'zgarish tendensiyalari o'rtasidagi bog'liqlik aniqlangan (Gazi University, Turkiya), agrar sektorning mamlakat va hududlar iqtisodiyotiga ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir etishi, qishloq xo'jaligi iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishning nazariy va uslubiy jihatlari asoslangan (Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Toshkent davlat agrar universiteti, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Farg'ona davlat universiteti, O'zbekiston).

Jahonda globallashtirish sharoitida agrar sektorning barqaror rivojlantirishni takomillashtirish bo'yicha bir qator, jumladan, quyidagi yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borilmoqda: mintaqalarda qishloq xo'jaligi tarmog'ida zamonaviy ekonometrik va statistik usullarni qo'llagan holda agrar sektor iqtisodiy samaradorligini oshirish uslubiyotini takomillashtirish; qishloq xo'jaligi mahsulot va xizmatlarini standartlashtirish va sifatini oshirish uchun jahon andozalariga mos tasniflarni amalga oshirish; qishloq xo'jaligi eksport salohiyatini oshirish; qishloq xo'jaligi infratuzilmasini takomillashtirish; agrar sektorda innovatsion strategiyalarni rivojlantirish; qishloq xo'jaligi tarmog'ida iqtisodiy-statistik va ekonometrik modellardan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Qishloq xo'jaligi sohasini samaradorligini oshirish orqali mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish

masalalari, fermer xo'jaliklari faoliyatlarini o'rganish masalalari xorijlik olimlardan L.Sfu, S.Fan, L.Chjou, J.M.Shopbach, S.Shiona, S.S.Shenoy va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan³.

Meva-sabzavot va uzum mahsulotlari yetishtirish, sotish bozorlarini rivojlantirish muammolari MDH mamlakatlari olimlaridan L.V.Agarkova, I.A.Baranov, N.A.Popov, A.V.Afanaseva, M.A.Solomaxin, N.I.Grekov⁴ va boshqalar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan.

O'zbekiston Respublikasida ekonometrik modellashtirish, qishloq xo'jaligini tadqiq etish, qishloq xo'jaligi sohasini iqtisodiy-statistik tahlil etish hamda samaradorligini yanada oshirish masalalari A.Abdug'aniyev, S.S.Gulyamov, Yo.A.Abdullayev, E.Abdunazarov, Q.Zokirov, N.M.Soatov, G'.X.Qudratov, A.M.Jo'rayev, R.H.Husanov, B.Berkinov, A.Qodirov, F.Dusmatov, Q.Choriyev, N.S.Xushmatov, N.R.Asadulina, A.X.Burhonov, Ch.Murodov, U.Umurzoqov, X.Xushvaqtova, U.S.Muxiddinova, I.K.Jumayev, Sh.T.Ergasheva, M.H.Saidov, I.S.Ochilov, O.A. Jo'rayev, A.S.Xojayev, D.A.Mirzayev⁵ kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

³Lin Sfu, Soy Fan, Li Chjou. Kitayskoye chudo: ekonomicheskaya reforma, strategiya razvitiya. –M.: 2011. S.68.; Jan Mathis Schopbach «Foreign direct investment in agriculture the impact of out grower schemes and large-scale farm employment on economic well-being in Zambia» Master of Arts, University of Zurich accepted on the recommendation of Prof. Dr. Rolf Kappel, examiner Prof. Dr. Isabel Gonther, co-examiner Prof. Dr. Jann Lay, co-examiner, diss. eth no. 22287 2014. – r. 21-28.; Susan Chiona, BSc «Technical and allocative efficiency of smallholder maize farmers in Zambia» A thesis submitted to the University of Zambia in partial fulfillment of the requirements of the degree of Master of Science in Agricultural Economics, The University of Zambia Lusaka, 2011. – r.64.; Sajna S. Shenoy. Foodtourism and the culinary tourist. Clemson University, 2005.

⁴Агаркова Л.В. Формирование механизма устойчивого развития плодовоовощного подкомплекса: теория и практика. – Ставрополь: Ставролит, 2007. –С.168.; Баранов И.А. Совершенствование коммерческой работы торговых и заготовительных организаций потребительской кооперации. Автореф. дисс. д-ра экон. наук. – М.: РГБ, 2003. – С.39.; Попов Н.А. Экономика сельского хозяйства. –М.: Дело и сервис, 2005. – С.56.; Афанасева А.В. Статистическая оценка динамики производства сельскохозяйственной продукции в системе государственного регулирования продовольственного рынка. Автореф.дисс. на соиск.канд. экон. наук. – Самара.2008. –С.26.; Соломахин М.А. Основные направления совершенствования системы ведения садоводства в условиях развития агропромышленной интеграции.//Организационно-экономические проблемы стабилизации и развития аграрного сектора экономики. Том 1: Материалы научно-практической конференции 9-10 ноября 2005 г. Мичуринск: Изд-во ФГОУ ВПО МичГАУ, 2005. – Том 1. -С.153-159.; Греков Н.И. Основные направления и факторы интенсификации садоводства.// Организационно-экономические проблемы стабилизации и развития аграрного сектора экономики. Том 1: Материалы научно-практической конференции 9-10 ноября 2005 г. Мичуринск: Изд-во ФГОУ ВПО МичГАУ, 2005. – Том 1. -С.164-166.

⁵Soatov N.M. Statistika. Darslik. – T.: Abu Ali ibn Sino, 2003. -B.743.; Abdullayev Yo.A. Statistika nazariyasi. Darslik. -T.:O'qituvchi, 2002. -B. 592.; Abdug'aniyev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. –T.: Adabiyot jamg'armasi. 2004. – B. 340.; Qudratov G'.X. Bozor iqtisodiyoti sharoitida O'zbekiston g'allachiligidagi iqtisodiy munasabatlar. Monografiya. –T.: Iqtisod-moliya. 2006. –B. 250.; Jo'rayev A.M., Xusanov R.X. Agrarnaya reforma: teoriya, praktika, problemy –T.: Uzbekistan, 2002. –S.766.; Berkinov B. Institutsional iqtisodiyot. Darslik. 2-qayta nashr. - Toshkent »Universitet» nashriyoti, 2023.-468 b.; Кадыров А.М., Дусматов Ф.Д. Инновационные инвестиционные факторы развития агропромышленного комплекса – Т.: ИЭАНРУз, 2009. – S.52.; Burhonov A.X. Turli

Yuqorida keltirilgan adabiyotlar agrar iqtisodiyot fanining kengayishiga muayyan darajada xizmat qilib, meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan bozorning samaradorligini oshirishda yuzaga keladigan muammolarni nazariy va amaliy jihatdan ilmiy tadqiqot o'tkazishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. O'z navbatida, ushbu adabiyotlarda agrar sohasiga oid ko'rsatkichlarni statistik jihatdan chuqur tahlil qilish, ta'sir etuvchi omillarni aniqlash hamda prognozlash ishlariga oid chuqur tadqiqot o'tkazilmaganligi mazkur mavzuning tadqiqot ishi sifatida tanlanishiga asos bo'ldi.

Tadqiqot mavzusining dissertatsiya bajarilgan oliy ta'lim muassasasining ilmiy tadqiqot ishlari rejalari bilan bog'liqligi. Mazkur tadqiqot ishi O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining Kadrlar malakasini oshirish va statistika tadqiqotlari institutining ilmiy-tadqiqot ishlari rejasiga muvofiq ilmiy-tadqiqot loyihasi doirasida bajarilgan.

Tadqiqotning maqsadi Respublikada qishloq xo'jaligining meva-sabzavotchilikdagi fermer xo'jaliklarida mahsulotlarni ishlab chiqarish jarayonini statistik jihatdan tadqiq qilish va prognozlashda ilmiy takliflar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

mul'kchilik shaklidagi qishloq xo'jalik korxonalarida ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorligini oshirish. Iqt. fan. nom. ilm. dar. olish uchun yozilgan dis.- T.: O'zBIITI, 2000. –B.117.; Murodov Ch. O'zbekiston iqtisodiyotini erkinlashtirish sharoitida bozor infratuzilmasini rivojlantirish. Iqt.fan. dokt. ilm. dar. olish uchun yozilgan dis. avtoref. – T.: – 2001. – B.46.; Умурзаков У.П. Пути повышения эффективности использования ресурсного потенциала аграрного сектора экономики (на материалах Республики Узбекистан). Автореф. дисс. на соис. учен. степ. д-ра экон. наук. – T.:–2003. – C.43.; Xushvaqтова X.S. Bozor sharoitida meva-sabzavot kichik majmuasida agrosanoat integratsiyasini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy muammolari. Iqt.fan. nom.ilm.dar. olish uchun yozilgan dis. avtoref.– T.: –2005. –B.25.; Muxitdinova U.S. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida meva-sabzavotchilik mahsulotlari bozorini rivojlantirish yo'nalishlari. Iqt.fan.dok.ilm.dar.olish uchun yozil. dis.avtoref.-T.:2010. –B36.; Jumayev I.K. Fermer xo'jaliklari rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari ekonometrik bashoratlash. Iqt.fan.dok.ilm.dar.olish uchun yozil. dis.avtoref.-T.:2011. –B43.; Ochilov S., Ergasheva S. Qishloq va suv xo'jaligi statistikasi. O'quv qo'llanma. –T.: 2008. –B.192.; Abdunazarov E., Zokirov Q.Sabzavotchilik. O'quv-usl. qo'llanma.- Toshkent, 2019-174 b.; Saidov M.H., Ochilov I.S. Meva-sabzavotchilikda zamonaviy klasterlarni shakllantirish masalalari, ularning mohiyati va o'ziga xos xususiyatlari. O'quv-usl.qo'llanma.- Toshkent.-TDAU, 2019-150 b; Jo'rayev O.A.Meva-sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarish jarayonlarining statistik tadqiqoti (Surxondaryo viloyati misolida). Iqt.fan.fals.dok.ilm.dar.olish uchun yozil. dis.avtoref.-T.:2024. –B 69.; Xojayev A.S. Meva sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarining iqtisodiy rivojlanish holatini statistik tahlili (Farg'ona viloyati misolida). Iqt.fan.fals.dok.ilm.dar.olish uchun yozil. dis.avtoref.-T.:2019. –B 73.; Mirzayev D.A. Hududlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish jarayonlarini statistik tadqiqi (Sirdaryo viloyati misolida). Iqt.fan.fals.dok.ilm.dar.olish uchun yozil. dis.avtoref.-T.:2019. –B 72.

agrar sohasining meva-sabzavotchilik misolida statistik jihatdan tahlil qilishning nazariy va uslubiy asoslarini tadqiq etish;

qishloq xo'jaligida yuz berayotgan tendensiyalarni statistik va ekonometrik jihatdan tahlilini amalga oshirish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqish;

respublikadagi meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarida mahsulot yetishtirishni ko'p omilli statistik tahlilini amalga oshirish;

meva-sabzavotchilik sohasidagi ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribasini qiyosiy o'rganish asosida, ularni mamlakatga joriy qilish mexanizmlarini aniqlash;

meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarida yuzaga kelayotgan iqtisodiy muammolarini oldini olishga qaratilgan ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish;

mamlakatda meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarining iqtisodiy rivojlanish darajasini statistik tahlil qilish asosida amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqish;

meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklari faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqish;

mamlakatda meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarining iqtisodiy rivojlanish holatini o'rta muddatli istiqbolda (2025-2030-yy.) ilmiy asoslangan prognoz ko'rsatkichlarini ishlab chiqish;

meva-sabzavotchilikdagi fermer xo'jaliklarining iqtisodiy rivojlanishining ustuvor yo'nalishlari bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti sifatida O'zbekistonda meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarining faoliyati olingan.

Tadqiqotning predmeti sifatida meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklari faoliyati doirasida qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish, qayta ishlash hamda bozorga chiqarish jarayonlarida yuzaga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar tashkil etadi.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, guruhlash, taqqoslash, dinamika qatorlari, iqtisodiy indekslar va korrelyatsion-regression tahlil kabi usullardan foydalanilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

uslubiy yondashuvga ko‘ra “meva-sabzavotchilik statistikasi” tushunchasining iqtisodiy mazmuni meva-sabzavotchilik sohasining holati, rivojlanishi va istiqbolini tavsiflovchi miqdoriy ma’lumotlarni to‘plash, qayta ishlash va tahlil etish hamda ularni sifat jihatidan baholash bilan bog‘liq umumlashtiruvchi ko‘rsatkichlardan kompleks foydalangan holda yig‘ma statistik ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqish nuqtayi nazaridan takomillashtirilgan;

meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo‘jaliklari uchun “mikro-panel” (fermer ID) asosida “tushum – xarajat – resurs – logistika” ko‘rsatkichlarini yagona formatda yig‘adigan raqamli hisobot protokolini joriy etish orqali tannarx tarkibi, mehnat sarfi, kredit qiymati, logistika xarajatlari kabi mikro-ma’lumotlarning to‘liq qamrab olinmasligi muammosini bartaraf etish taklifi asoslangan;

meva-sabzavot yetishtirishdagi mavsumiylik xususiyati ta’sirida narxlar va hajmning bir vaqtda tebranishi sharoitida narx va inflyatsiya deflyatorlari o‘rtasidagi nomutanosiblikning real dinamikani noto‘g‘ri baholashga olib kelishi hamda fermer xo‘jaliklari samaradorligini baholashda mavsumiy narx tebranishlarini neytrallashtirish maqsadida mahsulot kesimida “fermer-deflyator” (viloyat×oy×mahsulot) indeksi ishlab chiqilib, real tushum va real tannarx hisob-kitobi uslubini qo‘llash taklifi asoslangan;

meva-sabzavotchilik sohasida innovatsiyalarni boshqarishning samarali mexanizmini sohada jadal innovatsion rivojlanishga turtki beruvchi hududning ilmiy, o‘quv, ishlab chiqarish va moliyaviy salohiyatini “yagona meva-sabzavotchilik sohasida innovatsion majmua”ga aylantirish, hududiy innovatsiyalarni rag‘batlantirish uchun iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratish asosida har bir hududda ixtisoslashtirilgan meva-sabzavotchilik innovatsion markazlarini yaratish orqali takomillashtirish taklifi asoslangan;

O‘zbekiston Respublikasida meva-sabzavotchilik va uzumchilik sohasi faoliyati istiqbollarni haqqoniy baholash maqsadida “katta sonlar qonuni”ga asoslangan holda 2030-yilga qadar prognoz ko‘rsatkichlari ishlab chiqilgan.

Tadqiqotning amaliy natijalari quyidagilardan iborat:

O'zbekiston Respublikasi fermer xo'jaliklarida meva-sabzavotchilik mahsulotlari yetishtirish jarayonlarini ko'p omilli statistik tahlilini amalga oshirish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqilgan;

mamlakatimizda meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarining iqtisodiy rivojlanish jarayonlari va o'zgarishlari statistik usullarda kompleks tahlil qilinib, ilmiy xulosalar chiqarilgan;

meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklari faoliyatini uslubiy jihatdan takomillashtirishga oid ilmiy takliflar va amaliy xulosalar ishlab chiqilgan;

mamlakatimizda meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarining iqtisodiy rivojlanish holatini o'rta muddatli prognozlari tuzilgan;

meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklarining iqtisodiy rivojlanishining asosiy yo'nalishlari bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqilgan.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi. Dissertatsiya natijalari va xulosalarining ishonchliligi muallif tomonidan tadqiqot ishiga doir xorijiy hamda mahalliy olimlar olib borgan ilmiy-nazariy, metodologik tadqiqotlari asosida, foydalanilgan axborot bazasining ishonchliligi ularning rasmiy manbalardan olinganligi bilan, ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalarning ishonchliligi hududlarda meva-sabzavotchilik sohasini rivojlantirishga doir qabul qilingan ustuvor yo'nalish va dasturlarga qay darajada muvofiqligi hamda tegishli xulosalarni vakolatli vazirlik, tuzilma va tashkilotlar tomonidan tasdiqlanganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati shundaki, meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaliklari faoliyatini iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha dasturlar qabul qilish, sohadagi muammolarni bartaraf etish va ularni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash, sohadagi statistik hisob-kitoblarni takomillashtirishda uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, dissertatsiya ishida meva-sabzavotchilik sohasini statistik tadqiq qilish usullari, ixtisoslashgan fermer xo'jaliklari faoliyatini ilg'or innovatsiyalarni joriy etgan holda statistik jihatdan baholash, ilmiy-nazariy xulosalardan oliy o'quv yurtlarida «Statistika», «Qishloq

xo‘jaligi iqtisodiyoti», «Fermer xo‘jaligi iqtisodiyoti», «Iqtisodiy statistika» kabi fanlarning o‘quv dasturlarini ishlab chiqishda, takomillashtirish va ta’lim jarayonida foydalanish mumkin.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. Meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo‘jaliklari faoliyatining iqtisodiy-statistik tahlili yuzasidan olingan ilmiy natijalar asosida:

uslubiy yondashuvga ko‘ra “meva-sabzavotchilik statistikasi” tushunchasining iqtisodiy mazmunini meva-sabzavotchilik sohasining holati, rivojlanishi va istiqbolini tavsiflovchi miqdoriy ma’lumotlarni to‘plash, qayta ishlash va tahlil etish hamda ularni sifat jihatidan baholash bilan bog‘liq umumlashtiruvchi ko‘rsatkichlardan kompleks foydalangan holda yig‘ma statistik ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqish nuqtayi nazaridan takomillashtirish bilan bog‘liq nazariy va uslubiy ishlanmalardan oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun tavsiya etilgan “Qishloq xo‘jaligi statistikasi” o‘quv qo‘llanmasini tayyorlashda foydalanilgan (Oliy, ta’lim fan va innovatsiyalar vazirligining 2025-yil 14-apreldagi 136-son buyrug‘i, Oliy ta’limni rivojlantirish tadqiqotlari markazining 2025-yil 16-dekabrda 02/01-01-592-son ma’lumotnomasi). Mazkur ilmiy taklifning amaliyotga joriy etilishi natijasida talabalarda umumlashtiruvchi ko‘rsatkichlardan kompleks foydalangan holda yig‘ma statistik ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqish nuqtayi nazaridan takomillashtirilgan meva-sabzavotchilik statistikasiga oid nazariy bilimlarni kengaytirish imkoni yaratilgan;

meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan fermer xo‘jaliklari uchun “mikro-panel” (fermer ID) asosida “tushum – xarajat – resurs – logistika” ko‘rsatkichlarini yagona formatda yig‘adigan raqamli hisobot protokolini joriy etish orqali tannarx tarkibi, mehnat sarfi, kredit qiymati, logistika xarajatlari kabi mikro-ma’lumotlarning to‘liq qamrab olinmasligi muammosini bartaraf etish taklifi O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi tomonidan amaliyotga joriy etilgan (O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligining 2025-yil 16-sentyabrdagi 04/16-05/4368 sonli ma’lumotnomasi). Ushbu ilmiy yangilikning amaliyotga joriy

etilishi soha faoliyatini kengaytirilgan holda statistik kuzatishning uslubiy jihatdan takomillashuviga imkon yaratgan;

meva-sabzavot yetishtirishdagi mavsumiylik xususiyati ta'sirida narxlar va hajmning bir vaqtda tebranishi sharoitida narx va inflyatsiya deflyatorlari o'rtasidagi nomutanosiblikning real dinamikani noto'g'ri baholashga olib kelishi hamda fermer xo'jaliklari samaradorligini baholashda mavsumiy narx tebranishlarini neytrallashtirish maqsadida mahsulot kesimida "fermer-deflyator" ($\text{viloyat} \times \text{oy} \times \text{mahsulot}$) indeksi ishlab chiqilib, real tushum va real tannarx hisob-kitobi uslubini qo'llash taklifi O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi tomonidan amaliyotga joriy etilgan (O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligining 2025-yil 16-sentyabrdagi 04/16-05/4368 sonli ma'lumotnomasi). Ushbu ilmiy yangilikning amaliyotga joriy etilishi yalpi hosil, hosildorlik darajasi va ularning dinamikasini zamonaviy statistik usullarda baholash imkonini bergan;

meva-sabzavotchilik sohasida innovatsiyalarni boshqarishning samarali mexanizmini sohada jadal innovatsion rivojlanishga turtki beruvchi hududning ilmiy, o'quv, ishlab chiqarish va moliyaviy salohiyatini "yagona meva-sabzavotchilik sohasida innovatsion majmua"ga aylantirish, hududiy innovatsiyalarni rag'batlantirish uchun iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratish asosida har bir hududda ixtisoslashtirilgan meva-sabzavotchilik innovatsion markazlarini yaratish orqali takomillashtirish taklifi O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi tomonidan amaliyotga joriy etilgan (O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligining 2025-yil 16-sentyabrdagi 04/16-05/4368 sonli ma'lumotnomasi). Ushbu ilmiy yangilikning amaliyotga joriy etilishi mamlakatimiz va uning hududlarida meva-sabzavotchilik sohasida innovatsiyalarni boshqarishda yagona meva-sabzavotchilik sohasida innovatsion majmuaga aylantirish, hududiy innovatsiyalarni rag'batlantirish imkonini yaratgan;

O'zbekiston Respublikasida meva-sabzavotchilik va uzumchilik sohasi faoliyati istiqbollari haqqoniy baholash maqsadida "katta sonlar qonuni"ga asoslangan holda 2030-yilga qadar ishlab chiqilgan prognoz ko'rsatkichlari O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi tomonidan amaliyotga joriy

etilgan (O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligining 2025-yil 16-sentyabrdagi 04/16-05/4368-sonli ma'lumotnomasi). Ushbu ilmiy yangilikning amaliyotga joriy etilishi istiqbolda meva-sabzavotchilik va uzumchilik sohasi faoliyatini asosiy yo'nalishlarini belgilashda va bu sohada optimal boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyatlarini kengayishiga olib kelgan.

Tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi. Mazkur ish natijalari 9 ta xalqaro, 3 ta respublika ilmiy-amaliy anjumanlarida muhokamadan o'tkazilgan.

Tadqiqot natijalarining e'lon qilinganligi. Dissertatsiya ishi bo'yicha jami 28 ta ilmiy ish, jumladan 1 monografiya, xorijiy 3 ta ilmiy maqola, O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi tomonidan tavsiya etilgan jurnallarda 10 ta ilmiy maqola hamda xalqaro va respublika anjumanlarida 14 ta tezislar nashr etilgan.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya tarkibi kirish, to'rtta bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan iborat. Dissertatsiyaning umumiy hajmi 220 betni tashkil etadi.